

foto Henny Brandsma

Maatwerk in het leefgebied van de grauwe klauwier

Bij natuurbeheerders is hij een graag geziene gast. Niet voor niets prijkt de grauwe klauwier op menig informatiebord en is de soort in de gemeente Boxtel, natuurgebied De Maashorst en de Belgische gemeente Bree uitgeroepen tot 'natuurambassadeur'. Maar hoe kritisch is deze vogel nu eigenlijk en wat kun je als beheerder doen voor de soort? In 2012, het 'Jaar van de klauwieren' is veel aanvullende informatie verzameld over het voorkomen van de grauwe klauwier in Nederland. Beheerders hebben de mogelijkheden om de kwaliteit van het leefgebied voor deze soort te verbeteren.

Vrouwetje grauwe klauwier voert een van haar jongen.

— Marijn Nijssen, Marten Geertsma, Stef Waasdorp & Chris van Turnhout
(Stichting Bargerveen & SOVON Vogelonderzoek Nederland)

> De grauwe klauwier is de laatste twee decennia in Nederland weer aan een opmars bezig. Met naar schatting 400-500 broedparen is de soort nog steeds schaars, maar na een langdurige inzinking weer terug op het niveau van rond 1960. En de populatie zit nog steeds in de lift (figuur 1). Deze sterke toename is voor een groot deel te danken aan beheer, herstel en ontwikkeling van natuurgebieden, al heeft de grauwe klauwier ook de wind in de rug door de tendens naar warmere voorjaren en zomers. Naar schatting broedt 85% van de Nederlandse populatie in natuurterreinen. De overige 15% broedt in het landelijk gebied bij particulieren, meestal op plekken waar agrarisch natuurbeheer wordt uitgevoerd in de nabijheid van een bronpopulatie in natuurterreinen. Slechts een paar procent van de paartjes broedt in terreinen waar de laatste jaren geen actief natuurherstel of -ontwikkeling heeft plaatsgevonden.

Kritisch

Hoe kritisch is een grauwe klauwier over de kwaliteit van zijn broedgebied? Als nestlocatie gebruikt de vogel een dichte neststruik, bij voorkeur van doornige soorten als braam, sleedoorn, meidoorn en jeneverbes. Ook wilgen, eiken, berken en naaldbomen worden gebruikt, maar vrijwel alleen wanneer deze vrij laag zijn en het blader- of naaldendak zeer dicht is. Broedpogingen in meer open neststruiken en nestbomen mislukken vaker dan in dicht struweel, zowel door een hogere predatiekans als door de grote invloed van regen, wind en kou. Klauwieren zijn dus redelijk kieskeurig in het uitzoeken van hun nestplek.

Grauwe klauwieren zijn niet erg gevoelig voor recreatiedruk, zolang deze voorspelbaar is en niet langdurig plaats vindt in de directe omgeving van het nest. Er zijn voldoende voorbeelden van succesvol broedende klauwieren langs wegen, fiets- en wandelpaden die (een deel van de week) druk gebruikt worden. Helaas zijn er ook enkele gevallen bekend van mislukte nesten als gevolg van verstoring bij het nest, bijvoorbeeld door lokale natuurfotografen die per se een beeldvullende plaat willen hebben van 'hun' klauwier.

Haaksnavel is achilleshiel

Wat voedsel betreft zijn grauwe klauwieren opportunistisch en jagen ze op alle goed zichtbare ongewervelde en kleinere gewervelde prooidieren. Hoewel muizen, hagedissen en jonge vogels tot hun dieet behoren, bestaat het grootste deel van het voedsel (zowel in aantal individuen als totaalgewicht) uit een breed scala van ongewervelden, vooral insecten.

Waarschijnlijk als gevolg van de haakvormige snavel kan een klauwier slechts één prooi tegelijk oppikken en vervoeren. In tegenstelling tot andere zangvogels, die hun snavel volstoppen met meerdere prooien, moet de grauwe klauwier voor ieder afzonderlijke prooi naar het nest vliegen om de jongen te voeren. Energetisch kan dit alleen uit wanneer de prooidieren groot zijn of wanneer er veel voedsel dichtbij de nestlocatie beschikbaar is.

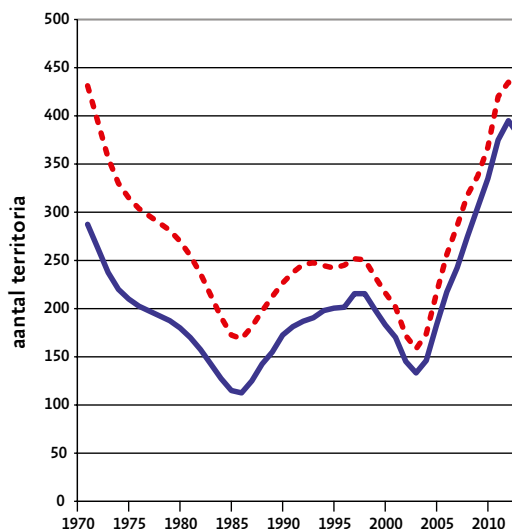
Een lage beschikbaarheid van grotere prooidieren is een van de belangrijkste problemen voor de grauwe klauwier. Een grote variatie aan prooidersoorten is een pre, omdat dit een garantie vormt dat er altijd voldoende voedsel is: van 's morgens vroeg tot in de avond, tijdens zonnig weer en in minder goede weersomstandigheden en zowel tijdens de eileg, de nestperiode, het voeren van uitgevlogen jongen en tijdens het opbouwen van een goede conditie voor de najaarstrek.

Habitats beter bekeken

Op basis van de ecologische vereisten voor de grauwe klauwier is het niet moeilijk om een ideaal landschap voor de soort te schetsen. Toch zijn er veel locaties in Nederland die op het oog geschikt lijken, maar waar geen klauwieren broeden. Enerzijds is dit het gevolg van de matige verspreiding van de grauwe klauwier, waardoor nieuwe plekken niet worden bereikt. Dit is zeker het geval wanneer deze op meer dan 10 á 20 kilometer van een kernpopulatie liggen. Anderzijds missen deze landschappen wellicht ook belangrijke elementen of worden beheermaatregelen op een andere manier uitgevoerd dan in bezette terreinen. Om meer zicht te krijgen hoe geschikt lijkende, maar door klauwieren onbezette, locaties zowel fysiek als qua beheer afwijken van bezette locaties is in het Jaar van de Klauwieren een onderzoek uitgevoerd met hulp van SOVON-vrijwilligers en medewerkers. Voor 253 locaties zijn vragen over het habitat beantwoord. Het betreft 45 onbezette locaties die in de afgelopen jaren wél bezet waren en/of op het oog zeer geschikt leken en 208 bezette territoria. In dit onderzoek is zo meer dan de helft van de gehele Nederlandse klauwierenpopulatie betrokken. De formulieren zijn onderverdeeld in zes categorieën: bezette en onbezette territoria in Drenthe, bezette territoria op de Noord-Veluwe, onbezette territoria in de kustduinen en zowel bezette als onbezette territoria in de rest van Nederland. De beschrijvingen geven een goed beeld voor Nederland, alleen van de provincie Limburg, waar inmiddels jaarlijks tussen de 30 en 55 paar broeden, is geen informatie binnengekomen.

Figuur 1 Trend aantal territoria grauwe klauwier. Blauwe lijn is het daadwerkelijke aantal territoria dat is vastgesteld. Rode lijn is een schatting van het maximaal aantal territoria, rekening houdend met het missen van territoria.

(Bron: SOVON Vogelonderzoek Nederland)

Ruige braamstruulen vormen optimale nestgelegenheid in extensief cultuurland.

foto Marten Geertsma

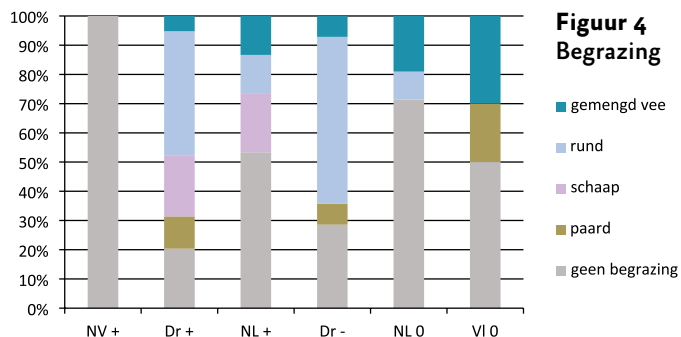
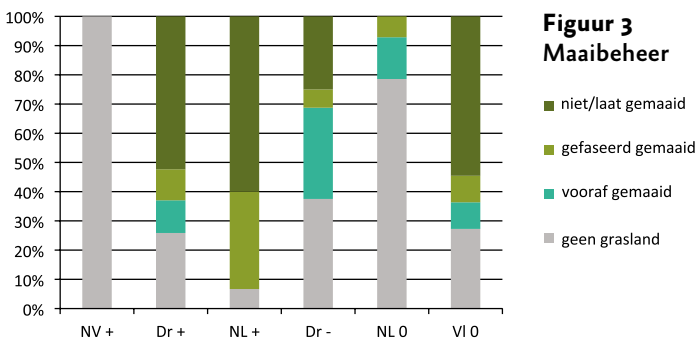
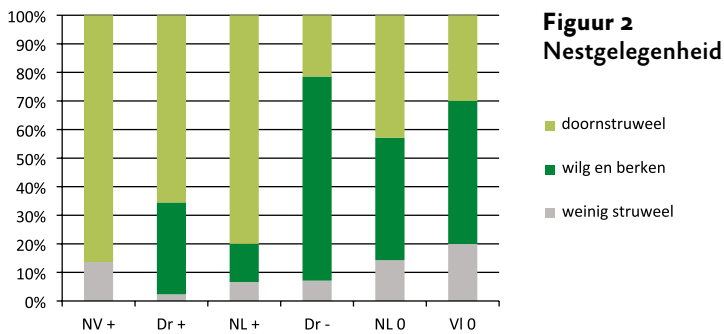
Habitatformulieren

In de figuren 2 t/m 4 zijn de resultaten van de habitatbeschrijving weer gegeven. Als eerste is gekeken naar de aanwezigheid van nestgelegenheid (figuur 2). In het merendeel van de bezette territoria komt doornstruweel twee tot drie vaker voor dan in onbezette territoria. Het betreft vooral braamstruweel, in mindere mate meidoorn en sleedoorn en op de droge heide van de Noord-Veluwe vooral jeneverbes. Verlaten territoria in Drenthe hebben een zeer groot aandeel berken en wilgen, wat doet vermoeden dat deze terreinen door extensief of achterstallig beheer zijn dichtgegroeid en minder geschikt zijn geworden voor klauwieren. Hoewel de onbezette locaties in de rest van Nederland qua structuur wel-

Figuren 2 t/m 4 Eigenschappen van bezette territoria van de grauwe klauwier en onbezette, maar ogenschijnlijk geschikte, locaties in verschillende delen van Nederland.

Betekenis afkortingen:

- Dr + bezette territoria in Drenthe (n=171);
- Dr - recent verlaten territoria in Drenthe (n=14);
- NV + bezette territoria op de Noord-Veluwe (n=22);
- VI o onbezette locaties op Vlieland (n=11);
- NL + bezette territoria in rest Nederland (n=15);
- NL o onbezette locaties rest van Nederland (n=21).

licht geschikt lijken, ontbreekt in 55 tot 70 % doornstruweel als optimale nestgelegenheid.

Het aandeel graslanden dat tijdens het broedseizoen gefaseerd wordt gemaaid of pas na het broedseizoen aan de beurt komt, is in Drenthe en grote delen van Nederland hoger in bezette territoria dan in onbezette territoria (figuur 3). In onbezette territoria is vaak geen grasland aanwezig of wordt grasland vaak vóór het broedseizoen integraal of juist helemaal niet gemaaid. De binnenduinen van Vlieland vormen hierop een uitzondering en ook op de Noord-Veluwe heide zijn geen graslanden aanwezig.

Begrazing geeft een wat genuanceerder beeld. Deze maatregel wordt in Drentse locaties beduidend vaker uitgevoerd dan elders (figuur 4). Zowel op bezette territoria in Drenthe als in overig Nederland wordt wat vaker begrast met schapen dan in onbezette territoria.

Ten slotte zijn enkele vragen gesteld over de aanwezige variatie in de verschillende terreinen die kan leiden tot een hoger voedselaanbod. Zowel bloemaanbod als de aanwezigheid van water en open bodem bleken echter geen factoren te zijn die sterk verschilden tussen bezette en onbezette territoria.

Vuistregels

Elk potentieel leefgebied voor grauwe klauwieren is anders en uiteindelijk is vaak maatwerk nodig voor een echte optimalisatie van het gebied. Wel hebben we met de ervaring van natuurbeheerders en onderzoekers en met de kennis die is opgedaan met de habitatformulieren van het 'Jaar van de klauwieren' een aantal vuistregels opgesteld.

- Doornstruweel is optimaal als broedgelegenheid. Plant roos, meidoorn of sleedoorn bij het inrichten van (nieuwe) natuurgebieden en laat bramen en jeneverbessen staan. Raster braamstruwelen uit wanneer er begrazing met runderen plaatsvindt omdat het vee deze nestplekken vaak vernielt.
- Begrazing, vooral met schapen, lijkt positief te werken om een deel van de vegetatie zo laag te houden dat klauwieren ook op de grond kunnen jagen. Houd de graasdruk vrij laag, of faseer in tijd en ruimte met een hogere graasdruk. Samen met het laten staan van oude ras-

ters en exclusies zorgt dat voor extra variatie en vaak tot de vorming van geschikte nestgelegenheden. Werk zo min mogelijk met ontwormingsmiddelen of andere diermedicijnen binnen je terrein, want daardoor neemt het voedselaanbod in de vorm van mestfauna af.

- Maai hooilanden na het broedseizoen of laat ongeveer 20 procent van de vegetatie, bij voorkeur grenzend aan uitkijkposten, overstaan bij een maaibeurt.
- Verwijder bosopslag van dennen en berken in natuurterreinen niet integraal, maar faseer gedurende enkele jaren. Groepjes van bomen vergroten zowel het aantal uitkijkposten als het voedselaanbod. Lage, compacte dennetjes kunnen tijdelijk ook dienen als broedgelegenheden.
- Plag kleine plekjes in de buurt van uitkijkposten, of creëer deze posten door afgezaagde of getrokken boompjes juist langs plagplekken te leggen.
- Verwijder de voedselrijke toplaag bij natuurontwikkeling niet helemaal, maar verschaal door uitmijnen of regelmatig maaien en afvoeren en zet vervolgens begrazing in. De combinatie van matig voedselrijke omstandigheden met open bodem zorgt vaak voor een optimaal voedselaanbod.

Meer richtlijnen voor klauwvriendelijk terreinbeheer, en ecologische informatie over de grauwe klauwier, zijn te vinden in het boek 'De Grauwe Klauwier' (Van den Burg et al. 2011, KNNV uitgeverij).

Dankwoord

Dit artikel is gebaseerd op het werk van Stichting Bargerveen, Sovon Vogelonderzoek Nederland en Vogelbescherming Nederland in het 'Jaar van de Klauwieren' in 2012. Dank aan alle waarnemers die hebben deelgenomen aan de tellingen en de moeite hebben genomen habitatformulieren in te vullen. Dank gaat verder uit naar collega's Joost van Bruggen en Arend van Dijk voor hun grote bijdrage in het 'Jaar van de Klauwieren' en Anne Voorbergen (Vogelbescherming Nederland) voor het kritisch doornemen van dit artikel.<

Marijn Nijssen, m.nijssen@science.ru.nl

foto Marijn Nijssen

In de Maashorst is snoeimateriaal versnipperd en gebruikt als bemesting om braam- en meidoornstruweel sneller uit te laten breiden.

foto Arnold van den Burg

Militair oefenterrein Doornspijkse Heide is het enige droge voedselarme heidegebied in Nederland met een bloeiende populatie van de grauwe klauwier.

Twee voorbeeldgebieden

Maashorst – natuurontwikkeling op voormalige landbouwgrond

De Maashorst is een natuurontwikkelingsgebied op voormalige landbouwgrond in Noordoost Brabant. Ook hier is de grauwe klauwier als natuurambassadeur benoemd. Vanaf 2011 is er meer variatie in het gebied gebracht. Zo is lokaal voedselrijke bodem afgegraven, waarna het vrijgekomen materiaal is gebruikt om sloten te dempen (vernatting) en oevers minder steil te maken. Doorgeschooten hagen zijn gesnoeid en deels verwijderd. Hierdoor ontstaan 'eilanden' met een lagere predatiekans dan in lijnvormige structuren. Het kaphout is in ondiepe greppels gegooid om de vorming van braamstruweel te bevorderen of is in versnipperde vorm rondom solitaire meidoorns en bramen gegooid om deze doornstruwelen te laten uitgroeien (foto links). Extra variatie wordt bereikt door het planten en inzaaien van doornstruiken en kruiden en het instellen van extensieve begrazing. Alle inspanningen hebben in 2013 geleid tot het eerste broedgeval van de grauwe klauwier!

Doornspijkse Heide – maatwerk in beheer van droge heide

Dit militair oefenterrein op de Noord-Veluwe is een droog en voedselarm heideterrein (foto boven) en wijkt daarmee sterk af ten opzichte van de overige Nederlandse leefgebieden van de grauwe klauwier. Maatwerk door een bevlogen beheerder heeft de populatie in dit droge heideterrein in acht jaar doen groeien van 7 naar 22 territoria. Op dit moment dient Doornspijk als bronpopulatie voor andere delen van de Noord-Veluwe en Utrecht. Nestgelegenheden was hier van nature voldoende aanwezig in de vorm van jeneverbes. Het creëren van open plekjes in de heide door kleinschalig plaggen (maximaal 25m²) en het aanbieden van uitkijkposten door gekapte berkjes en dennen langs de kapvlaktes te laten liggen, hebben de hoeveelheid en bereikbaarheid van voedsel sterk verbeterd.